

Fülöp Katalin

Parlamenti képviselők kockázatkezelése etikai döntési helyzetekben

Risk Management of Members of Parliament in Ethical Decision-Making Situations

Összefoglalás

A parlamenti képviselők döntései nem csak saját karrierjüket és közvetlen hozzátartozóik életét befolyásolják, döntéseik nagy hatással vannak az általuk képviselt népeiségre is. Törvényalkotási tevékenységük a gazdaság, a társadalom, a kultúra és a tudomány kereteit is meghatározza. Mivel e döntések kockázatos, illetve bizonytalan döntési helyzetben születnek, a döntéshozó kockázati viselkedése meghatározó jelentőséggel bír. Jelen írás a parlamenti döntéshozók kockázati attitűdjének sajátosságait igyekszik feltárni. Az elemzés az önbevalláson alapuló kockázatesztelés és kockázati magatartás kérdéseivel foglalkozik magyar parlamenti képviselők etikai kérdésekre adott válaszai alapján. Az alapjául szolgáló vizsgálat a Domain-Specific Risk-Taking (DOSPERT) kérdőívet használta. A kutatás legfőbb megállapítása, hogy a magyar országgyűlési képviselők kiemelkedően kockázatkerülőnek vallják magukat etikai dilemmák esetén, és ezzel összefüggésben igen magasnak értékelik a tisztességtelen magatartás kockázatát.

Summary

In addition to their immediate families, careers and personal lives, the decisions made by MPs during their work also have a major impact on the population represented by them. Their legislative activity sets the framework of the economy, society, culture

FÜLÖP KATALIN, az NKE Közigazgatás-tudományi Kar oktatója (Fulop.Katalin@uni-nke.hu).

and science. As political decisions are born under risk and uncertainty, the risk-related behaviour of decision-maker is of considerable importance. The article examines whether Hungarian politicians differ systematically from the general population in terms of their attitudes towards risk. The analysis is based on the self-reported risk perception and risk attitude of Hungarian parliamentary representatives in specific ethical questions using the Domain-Specific Risk-Taking (DOSPERT) questionnaire. The main finding is that Hungarian representatives declare extreme risk-avoidance in ethical dilemmas and in this context they have assessed the risk of unethical behaviour very high.

A döntési folyamat komponenseinek megismerése és a hatásmechanizmus feltárása kiemelt jelentőséggel bír a gazdálkodás- és szervezéstudományok számára. A gazdasági és politikai döntések következményei sokrétűek, a kimeneteket nehéz vagy lehetetlen teljes körűen feltárni, az egyes események bekövetkezési valószínűségei rendszerint csak becsülhetők, azaz a döntéshozó permanens módon kockázatokkal szembesül. A kockázat vagy bizonytalanság körülményei között született döntésekben a döntéshozó kockázati viszonyulása is tükröződik, a döntési folyamatban ugyanis a kockázat költség-haszon mérlegelése a kockázati attitűd szűrőjén keresztül történik.

A képviseleti demokrácia sajátossága, hogy a népességnek csak egy meghatározott – megválasztott – kis csoportja hozza a bizonytalan döntési szituációba tartozó törvényalkotási döntéseket a többiek helyett, deklaráltan a választók érdekeinek megfelelően. Ebben a kontextusban kiemelkedő jelentősége van, hogy kimutatható-e szignifikáns eltérés a képviselt népességre és a döntéshozókra vonatkoztatott kockázati viszonyulásban. A döntési folyamat fontos tényezője, hogy mekkorának érzélik a különböző kockázatokat a képviseltek és a képviselők, illetve hogyan ítélik meg a kockázat révén remélt hasznot. A 2013 őszén a magyar parlamenti képviselők körében végzett, a területspecifikus kockázati attitűd feltárására irányuló kutatás ezt a kérdést vizsgálja, e helyütt a morális kérdésekre adott válaszok elemzésével. A következőkben előbb a témához legszorosabban kapcsolódó kutatási eredmények összefoglalása történik, melyek alapján hipotézisek fogalmazhatók meg. Ismertetem a primer kutatás jellemzőit, majd a hipotézisek sorrendjében a mérési eredményeket. Az írás az eredmények rövid összefoglalásával és a további kutatási irányok bemutatásával zárul.

A TÉMÁHOZ KAPCSOLÓDÓ KORÁBBI VIZSGÁLATOK EREDMÉNYEI

Korábbi kutatások igazolták, hogy a bizonytalanság körülményei között hozott döntést meghatározóan befolyásolja a kockázati attitűd, ami a kockázatokhoz való viszonyulást jelenti.¹ A kockázati attitűdöt vagy kockázati magatartást, mint a döntéshozó tipikus, de nem feltétlenül változatlan magatartási jegyét a kockázattűrési fokozataival lehet jellemezni, melynek alapján kockázatkérülő, kockázatközömbös és kockázatkereső alapformákat definiáltak még Bernoulli nyomán. A döntési helyzetek túlnyomó több-

ségében a racionális döntéshozást a kockázatkerülő attitűddel azonosítjuk, amely a kockázathoz értéket, *költséget* rendel, és választáskor ezt veti egybe a döntési kimenetek vélt, becslült vagy mért hasznával. A kockázati attitűd azonban számos komponens eredőjeként alakul. Ahhoz, hogy a vizsgálat kockázati attitűdre vonatkozó eredményeit értékelni tudjuk, az ezen tényezőkre vonatkozó ismereteket kell először röviden áttekinteni. A kockázati magatartást az alábbiak bizonyítottan befolyásolják:

– Demográfiai tulajdonságok

A kutatás két demográfiai ismérvre, az életkorra és a nemre terjedt ki. Az életkorra vonatkozó összefüggés, hogy annak előrehaladtával a kockázatvállalási kedv, szándék csökken, azaz a kockázatkerülés erősödik.² Hasonlóan egyértelmű eredményként adódik általában a kutatásokban a nők alacsonyabb kockázatvállalása.³ Ugyanakkor egyes speciális csoportok esetében nem mindig sikerül a nemi eltéréseket rögzíteni (lásd például könyvvizsgálói mintán Hardies–Breesch–Branson kutatásait⁴).

– Szakmai sajátosságok

Számos kutatás mutatott ki eltéréseket az egyes szakmák művelőinek, illetve eltérő karrierutak követőinek kockázati attitűdje kapcsán. Egyes szakmákban egyértelműen azonosítható pl. a maskulin beállítottság felértékelődése. Vállalkozókra vonatkozóan lényegesen magasabb kockázattűrés,⁵ hivatalnokok esetében magasabb szintű kockázatkerülés⁶ derült ki. Mivel a politikusok sem tekinthetők véletlenül kiválasztott nők és férfiak csoportjának, hanem sokkal inkább egy erősen szelektált, jövedelem, iskolázottság és számos más szempontból is inkább homogén mintának, lehetséges, hogy esetükben is a szakma szerinti homogenitás dominál a demográfiai, szociológiai, személyiségi tényezők ellenében, és ez határozza meg a kockázati magatartást. A politikus- és vállalkozói karriert egyébként rokonítja az éles konkurenciaharc, az újraválasztás bizonytalanságai versus a piaci bizonytalanságok,⁷ így a két *szakma* művelőinek hasonló kockázati attitűdje nem meglepő.

– Személyiségjegyek

A személyiség szerepének feltárása a kockázati magatartás tekintetében a pszichológia tárgykörébe tartozik. Számos összefüggést tártak fel a kutatások egyes személyiségjegyek és a kockázati magatartás között, pl. hogy a kockázatkeresés az extravertiálissal és nyitottsággal pozitívan, a lelkiismeretességgel és a barátságossággal negatívan korrelál,⁸ és a személyiség a szakmaválasztást is befolyásolja. Az itt ismertetett kutatás azonban anonim felmérés eredményeit elemzi, a kitöltő személyiségjegyeire vonatkozóan tehát nincsenek információk, így ezen összefüggések szakirodalmi eredményeinek ismertetésétől eltekintek.

– A „néplélek” szerepe

Hogy a nemzeti hovatartozásnak a kockázatvállalásra befolyása lehet, Hofstede úttörő munkásságából ismert. Követői, munkájának folytatói a magyar népességre vonatkozóan is végeztek méréseket, melyek alapján a magyarokat kiemelkedően alacsony kockázattűrő képességgel jellemezték.⁹ Jelen írás csak magyar minta adatait elemzi részletesen, de összehasonlításként egy közelmúltban a német Bundestagban végzett hasonló célú kutatás eredményét is bemutatom; az eltéréseket a Hofstede által jelzett nemzetiségi hatás is magyarázhatja.

– A kockázatvállalás területi eltérései

Blais és társai kutatásai¹⁰ nyomán terjedt el a döntéstudomány azon felismerése, hogy a kockázati attitűd a döntés területétől függően nagy eltéréseket mutat, így érdemes külön-külön megvizsgálni a pénzügyi, a morális, az egészségügyi és egyéb területekre vonatkozóan az egyén attitűdjét. Ez a kutatás a fenti nézőpontot követve meghatározott kérdéssorokat használt az egyes döntési területekre. Itt csak a Blais-kutatásokban is szereplő morális attitűdre vonatkozó kérdésekkel foglalkozom.

– A hatalom kérdései

A kockázatos helyzetekben született döntésre értelmezett túlzott magabiztosság jelensége ismert a közgazdászok, magatartás-kutatók és szociálpszichológusok számára is. Tekintet nélkül arra, hogy ennek eredője a hatalmi helyzet, személyiségvonások vagy múltbeli tapasztalatok, a túlzott magabiztosság az átlagnál nagyobb kockázatvállalásban manifesztálódik. A hatalom a túlterheltség, a kontroll hiánya következtében észlelési torzulásokhoz is vezethet, mely a túlzott magabiztosság révén a kockázatvállalást növeli. „A hatalommal rendelkező észlelőknek nem szükséges figyelni, nem képesek figyelni, vagy úgy döntenek, hogy nem is figyelnek.”¹¹ A szabályalkotás legfelsőbb szintjén működő, ilyen tekintetben erős hatalmi pozícióban aktív politikusok kockázati magatartásában ennek megfelelően szerepet játszhat, hogy csekélynek értékelnek, alulbecsülnek egyes kockázatokat. A kutatások a túlzott magabiztosság jelenségét egyébként nagyobb gyakorisággal mutatták ki a férfi, mint a női mintákban.¹²

– Erőforráshelyzet és döntési szituáció

A konkrét döntési szituáció és előzményei, a döntéshozó erőforráshelyzete, illetve annak alakulási tendenciái is kihatással vannak a kockázati magatartásra. Erre vonatkozóan eltérő kutatási eredmények születtek. Egyes kutatások szerint a magasabb jövedelem óvatosabb magatartásra sarkall,¹³ míg mások a biztosabb anyagi helyzethez társítják a nagyobb kockázatvállalási kedvet.¹⁴ Ezen kutatások azonban zömmel befektetési, beruházási, illetve fogadási helyzetekre vonatkoznak, az erkölcsi kockázatokhoz való viszonyulás és az erőforráshelyzet összefüggésére vonatkozó kutatási eredmény nem ismert. Bár a válaszadók jövedelmi helyzete az átlagosnál magasabb, az említett ellentmondó eredmények és azok pénzügyi fókusza miatt a hipotézisekben ezt a tényezőt nem jelenítem meg.

– Elvárt magatartásminta és a sztereotípiák

Az egyének magatartását társadalmi-szociális beidegződések és elvárások is befolyásolják, mely hatásokkal elsősorban a szociálpszichológia foglalkozik. Ugyanakkor a politikusi morállal kapcsolatban megfogalmazott elvárásokat és hipotéziseket befolyásolja a média által sugárzott öszkép, mely jellemzően negatív kontextusban mutatja a politikai elit erkölceit, végletesen önérdékkövetőként mutatva, olykor egyenesen démonizálva a szereplőket. Világjelenség az ezredforduló idején, hogy ez a negatív kép megkérdőjelezhetetlenül beépült a köztudatba.¹⁵ Ezzel összefüggésben már az ezredfordulón megállapítást nyert, hogy a politikusokkal, a kormányokkal kapcsolatos bizalom, a politikusok szavahihetőségében való hit meredeken csökken csaknem valamennyi országon belüli és nemzetközi vizsgálat szerint, szerte a világon.¹⁶

Ehhez a trendhez illeszkedő a politikatudományban elburjánzó értékítélet, miszerint a magyar politikusok nem kezelik súlyuknak megfelelően az erkölcsi kérdéseket, és nincsenek mindenki által elfogadott etikai szabályok sem.¹⁷ Vitatott, de élő tézis, miszerint a politikai szereplőkön a jog által meg nem fogalmazott erkölcsi követelmények nem is kérhetők számon, csak a törvények betartása követelhető meg, azon túl nincs alapja az erkölcsi felelősség firtatásának, azaz a politikát el kell választani a moráltól.¹⁸

A politikusok viselkedésének, döntési magatartásának közvetett vizsgálata a pszichológiában is elterjedt kutatási téma, melynek módszerei között pl. a pszicholingvisztika, a metakommunikatív jegyek tükröződése és az életrajzi adatok pszichológiai feldolgozása (pszichobiográfia) szerepel, és a politikusi szerepjáték, azaz a valóság elfedésének szándéka visszatérő megállapítás (magyar politikusokkal kapcsolatban lásd pl. Resch M. és Bella T. kutatásait).

A közgazdaság-tudományban a politikai döntéshozás rendszerint a megbízó-ügynök problémán keresztül kerül terítékre.¹⁹ A politikai választás során is érvényesül a piacról ismert információk aszimmetria fogalma, mely a szereplők manipulációja folytán oda vezet, hogy a tisztességes jelöltek kiszorulnak a politikai versenyből, ily módon a kontraszelekció nem kíméli a demokratikus politikai rendszereket sem.²⁰ Mindezek arra a következtetésre vezethetnek, hogy a politikai szereplők erkölcsi kérdésekben nem megbízhatók, a tisztességtelen magatartás kockázatát, illetve annak költségét alábecsülhetik, ezzel együtt hajlamosak lehetnek túlzott morális kockázatok vállalására.

A téma, illetve a felállítandó hipotézisek szempontjából kiemelt jelentőséggel bír a közelmúltban publikált két elemzés. Egy politikai aktivitást vizsgáló kutatás megállapítása, hogy a politikailag aktívabb személyek kockázatvállalási hajlandósága magasabb, mert az újdonság- és élménykeresés vezérli a magatartásukat,²¹ mely Zuckenberg megállapításait támasztja alá. Hasonló a Bundestag képviselői körében, a képviselők 28%-ának részvételével végzett vizsgálat konklúziója is. Ebben a parlamenti képviselők kockázati magatartására vonatkozó eredményeket összehasonlították a German Socio-Economic Panel Study 2009-es, a német népesség egészét reprezentáló mintával, valamint a német vállalkozói panel adataival. Megállapították, hogy a képviselők jelentősen nagyobb kockázati *étvágyat* mutatnak minden vizsgált területen a népesség egészéhez képest, és szignifikánsan kockázattűrőbbnek bizonyulnak a vállalkozókkal való összevetésben is.²²

Összefoglalóan a politikusok kockázati magatartását és etikai kérdésekhez való viszonyulását illetően is több tudományágban folytak kutatások, és születtek elfogadott eredmények; ezek ismeretében jelen kutatásra vonatkozóan is megfogalmazhatók hipotézisek.

A VIZSGÁLAT LEÍRÁSA

A felmérés kérdőívek kitöltetésével zajlott a 2013-as őszi parlamenti ülészak idején az országgyűlés plenáris és bizottsági üléseinek helyszínein. 123 magyar országgyűlési képviselő töltötte ki az 52 kérdésből álló kérdőívet (a képviselők 32%-a). A kérdőív anonim, a kitöltőre vonatkozóan csak a nemet és az életkort tartalmazta. Ugyanebben az időszakban a kérdőív egy rövidített (43 kérdés), angol nyelvű változatát 50 parla-

menti képviselő töltötte ki nemzetközi szervezetek eseményei²³ során, jelen írás azonban az utóbbival való összevetésre nem tér ki, csak a magyar mintát értékeli.

A magyar mintában az átlagéletkor 50,7 év, a férfiak aránya 90%, amely lényegében egybeesik a valós parlamenti átlagértékekkel (91% férfi és 2013-ban 50 év).²⁴ A kutatási kérdőív elsősorban a 2002-ben publikált,²⁵ majd átdolgozott Domain-Specific-Risk-Taking (DOSPERT) kérdéssort használta²⁶ (ezeket a továbbiakban Blais-kutatásokként említem). A Blais-kutatások öt területen vizsgálták a kockázatvállalásnak, a kockázatszlelésnek és a költség-haszon megfontolásnak az összefüggését, szociális, pénzügyi, morális, egészségügyi és rekreációs kérdéseket tartalmaztak, melyekhez előbb egy öt-, majd egy hétfokozatú Likert-skálát használtak. Az ezen írás alapjául szolgáló vizsgálat a Blais-kutatások kérdőíveinek a szociális, a pénzügyi és a morális kérdéseit tartalmazta – emellett a pénzügyi kockázatoknál kiegészítő kérdéseket is –, ezen írás azonban csak az etikai kérdéseket értékeli. A kérdések belső konzisztenciájának vizsgálatára a Cronbach α módszer szolgált. Elfogadható megbízhatóságot jelez a kapott $\alpha = 0,566$ érték.

A válaszadók számára értékelendő állítások a morális megfontolások széles skáláját lefedik, és bár jól érthető, nem tartalmazznak a döntési körülményekre vonatkozóan részleteket, így az egyének múltbeli tapasztalataik és ismereteik alapján helyezik azokat az értékeléshez szükséges kontextusba. A kérdések, illetve állítások, melyre vonatkozóan a kérdőív kitöltőjének nyilatkoznia kellett – rövid megjegyzésekkel és az értékeléshez használt jelölésekkel kiegészítve –, az alábbiak voltak:

– Megkérdőjelezhető kedvezményeket érvényesít az adóbevallásában – a kérdés szigorú értelemben az adócsalás kockázatára vonatkozik, bár enyhe a megfogalmazás, így nemcsak szándékos és jelentős összegű adócsalás értelemben, hanem adójogba nem ütköző ügyeskedés módszereként is felfogható. (A továbbiakban adócsalásnak nevezem, és a pFraud/rFraud jelölést használom az állítás valószínűségére/a kockázat értékére.)

– Viszonyt kezd egy férjzett nővel/házasságú férfival – a kérdés világos, de a hűtlenség ténye a partnerre vonatkozik, a kitöltőre nem feltétlenül, hiszen családi állapotára vonatkozóan nem kellett nyilatkoznia, így kevésbé direkt a morális megfontolás. Magyarországon egyébként az említett állítás a politikai karrierre vonatkozóan vélhetően veszélytelen, ellenben pl. az amerikai képviselő-választáson gyakorlatilag kizáró ok lehet. (A továbbiakban hűtlenség, statisztikai táblákban pAffair/rAffair.)

– Más munkáját sajátjaként tünteti fel – a plágiumra vonatkozó kérdést valószínűleg minden válaszadó azonosan értelmezte, és a közelmúltbeli plágiumügyek körülményeire (könyv, szakdolgozat, doktori disszertáció eseteire) vonatkoztatta. (A továbbiakban plágium, jelölése pPlag/rPlag.)

– Felfedi egy barátja titkát valaki másnak – a kérdés tipikus *becsületbeli ügy*, a barátának okozott kárról azonban nincs információ, pedig nem mindegy, hogy egy ártalmatlan pletyka indul útjára, vagy a cselekmény kapcsán a bulvármédia veszi szárnyaira a titkot. Tág értelemben az állítás bennfentes információval való súlyos visszaélést is jelenthet. (A továbbiakban indiszkrétció, jelölése pSecrecy/rSecrecy.)

– Egyedül hagyja otthon kisgyermekét, hogy elintézzon valamit – a kérdés az elvárt gondosság, a gyengékért való felelősségvállalás versus önérdékkövetés dilemmáját veti

fel, de a kockázat értékelése az egyéni élethelyzet, az elintézendő ügy komolysága, saját gyermek életkora, saját lakás biztonsága, múltbeli tapasztalatok stb. alapján eltérő lehet. (A továbbiakban gondatlanság, jelölése pCareless/rCareless.)

– Nem adja vissza a talált tárcát, melyben 50 000 Ft van – a válaszadók többsége valószínűleg egységesen kisstílű lopásként értelmezte, tekintettel a kitöltők átlagos jövedelmi és vagyoni helyzetére. (A továbbiakban lopás, jelölése pSteal/rSteal.)

Tehát a válaszadóknak egyrészt a fenti cselekmények kockázatát (risk) kellett értékelniük, másrészt nyilatkozni annak valószínűségéről (probability), hogy maguk elkövetik azt. Mivel a rendelkezésre álló adatbázis az érintett csoport, tehát a regnáló országgyűlés képviselői mintegy harmadának válaszait tartalmazza, alkalmas következtetések levonására a képviselők összességére vonatkozóan.

1. táblázat: Leíró statisztikák

		Age	Gender	pFraud	pAffair	pPlag	pSecrecy	pCareless
N	Valid	114	113	123	123	123	123	123
	Missing	9	10	0	0	0	0	0
Mean		50,70	,10	1,53	2,31	1,57	1,83	1,56
Median		50,50	,00	1,00	2,00	1,00	1,00	1,00
Mode		50	0	1	1	1	1	1
Std. Deviation		9,598	,298	1,155	1,455	,831	1,185	1,065
Variance		92,123	,089	1,333	2,117	,690	1,405	1,134
Range		45	1	6	6	3	6	7
Minimum		28	0	1	1	1	1	0
Maximum		73	1	7	7	4	7	7
Per	25	43,75	,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	50	50,50	,00	1,00	2,00	1,00	1,00	1,00
	75	58,00	,00	2,00	3,00	2,00	2,00	2,00

		pSteal	rFraud	rAffair	rPlag	rSecrecy	rCareless	rSteal
N	Valid	123	101	100	100	101	101	100
	Missing	0	22	23	23	22	22	23
Mean		1,37	5,48	5,15	5,23	5,20	6,12	4,74
Median		1,00	6,00	5,00	6,00	6,00	7,00	6,00
Mode		1	7	7	7	6	7	7
Std. Deviation		1,018	1,753	1,654	1,752	1,732	1,366	2,182
Variance		1,037	3,072	2,735	3,068	3,000	1,866	4,760
Range		6	6	6	6	6	6	6
Minimum		1	1	1	1	1	1	1
Maximum		7	7	7	7	7	7	7
Per	25	1,00	5,00	4,00	4,00	4,00	6,00	2,25
	50	1,00	6,00	5,00	6,00	6,00	7,00	6,00
	75	1,00	7,00	7,00	7,00	7,00	7,00	7,00

HIPOTÉZISEK

Az ismertetett, e témához kapcsolódó primer és szekunder kutatási eredmények és tudásbázis alapján az alábbi hipotézisek fogalmazhatók meg.

H1: Az átlagnál magasabb kockázattűrés, tehát alacsonyabb kockázatavertió várható. Erre lehet következtetni abból, hogy a mintában férfiak dominálnak (90%). Ezt támasztják alá a hatalmi pozícióhoz kapcsolódóan ismertetett korábbi kutatási eredmények is, valamint a politikai szereplők morálját bíráló politikatudományi megállapítások. Szintén a hipotézist erősíti, hogy magas kockázati toleranciát mutatott ki a jelen kutatáshoz legjobban illeszthető német képviselők körében végzett vizsgálat, és a politikai aktivitást és kockázati magatartás összefüggését vizsgáló fent hivatkozott kutatás is.

H2: Várható a kockázatvállalás-csökkenés az életkor előrehaladtával a vonatkozó és hivatkozott korábbi eredmények alapján.

H3: Várható a kockázatvállalás alacsonyabb szintje a női képviselők esetében az ismertetett korábbi eredményeknek megfelelően.

H4: Tekintettel a válaszadók demográfiai-szociológiai jellemzőire, jellemzően felsőfokú végzettségére, a betöltött pozícióra, a felmérés helyszínére, tudatos, racionális döntési sorozat valószínűsíthető. Várhatóan szignifikáns kapcsolat van a kockázat költsége és haszna, valamint a kockázatvállalás között.

H5: Tekintettel a viszonylag homogén mintára, alacsony szórás valószínűsíthető az egyes kérdéseken belül. Ugyanakkor az eredmények szignifikánsan nagyobb szórása várható a válaszok összességében az etikai kockázatok által érintett széles témafelvetés miatt. Mivel ez az írás a magyar mintára korlátozódik, a kockázati magatartás nemzeti-segi sajátosságai nem befolyásolják a válaszokat.

Hipotézisként nem fogalmazható meg, mert jelen vizsgálattal nem verifikálható, hogy a vizsgálat résztvevői az önbevallásuknak megfelelően viselkednének a valóságban is, ami az önbevalláson alapuló, hipotetikus szituációkra vonatkozó lekérdezőes vizsgálatok esetében mindig felmerül, és érthető szkepszist ébreszt az eredmények értékét illetően. Erre vonatkozóan azonban elfogadható bizonyosságot nyújt az a kutatás, melynek során a DOSPERT-kérdéssor etikai kérdéseire vonatkozó válaszokat a valós szituációban mutatott tényleges magatartással vetették össze, és megállapították, hogy az etikátlan magatartás bevallása valóban együtt jár a tisztességtelen magatartással, azaz a válaszolók becsületesen vallanak saját becselenségükről.²⁷

EREDMÉNYEK

H1: A várakozásokkal ellentétben sem a férfidominancia, sem a hatalmi pozíció nem eredményezett az átlagosnál magasabb kockázatvállalást. Az eredmények szerint a képviselők nagyon alacsony valószínűséget (7-es Likert-skálán átlagosan 1,7) rendeltek az állítások mellé. A legmagasabb valószínűséget a hűtlenség kapta (pAffair 2,31), míg a legalacsonyabbat a lopás (pSteal 1,37). Összehasonlítva, a Blais-kutatás amerikai férfi válaszadói 5-ös Likert-skálán 2,31-es átlagot adtak a morális kockázatokra.²⁸ A német SOEP-kutatás válaszaiból 10-es skálán 3,7-es átlag adódik az általános lakossági

kockázati attitűdre, 4,5-ös átlag a vállalkozókra és 6,4-es átlag a Bundestag képviselőire.²⁹ A magyar képviselők morális kockázatokra vonatkozóan tehát nagyon erősen kockázatkerülők – saját véleményük szerint.

H2: Nem sikerült bizonyossággal kimutatni sztochasztikus kapcsolatot az életkor és a vallott kockázati magatartás, illetve az életkor és a kockázat költsége, azaz az értékelése között. A korreláció egyetlen kérdés esetében sem volt szignifikáns.

H3: A válaszadók körében – a parlamenti arányoknak megfelelően – alacsony, 10%-os volt a nők aránya. A kérdőívek a nők magasabb kockázatkerülését általában nem igazolták. Egyedül a plágium esetében derült fény szignifikáns kapcsolatra a gender és a kockázatkerülés között, itt egyértelműen alacsonyabb volt a nők kockázattűrése (átlag pPlag nőkre 1,09, férfiakra 1,65). A női mintában alacsonyabb valószínűségi átlag adódott még a hűtlenségre (átlag pAffair nőkre 1,73, férfiakra 2,44) és a gondatlanságra (átlag pCareless nőkre 1,62, férfiakra 1,45). Ugyanakkor magasabb valószínűséget rendeltek az adócsalásra (átlag pFraud nőkre 1,73, férfiakra 1,46) és a lopásra (átlag pSteal nőkre 1,36, férfiakra 1,32) utaló állításokhoz. Összességében a gender és a válaszok nem szignifikáns kapcsolata arra utal, hogy a politikusok esetében a szakmai követelmények a személyiséget illetően, esetleg az elvárt magatartásminta követése e szakmában is felülírják a nemi hovatartozás esetleges hatását.

H4: A kockázat költsége és a kockázatvállalás közötti sztochasztikus kapcsolat egyértelműen verifikálható, azaz a józan mérlegelés feltételezése bebizonyosodott. A korrelációs tábla mutatja, hogy minden kockázat-valószínűségpár erős sztochasztikus kapcsolatban van, az utolsó állítást – lopást – kivéve. Itt számszerűen megjelenik a haszon a kockázat ára mellett, mely a kockázati magatartást befolyásolja, ami nagyon erős kockázatkerülést mutat. Bár a kockázat érzékelt nagysága esetleg nem indokolná a kockázatkerülésnek ezt a mértékét, vélhetően a rendkívül alacsonynak értékelt haszon miatt kerülnek a válaszadók ilyen mértékben a kockázatot.

H5: Tekintettel a viszonylag homogén mintára, alacsony szórást valószínűsítettem az egyes kérdéseken belül. A szórásra kérdésenként az alábbi értékek adódtak: adócsalásra 1,155, hűtlenségre 1,455, plágiumra 0,831, indiszkrécióra 1,185, gondatlanságra 1,065, lopásra 1,018, a valószínűségek összességére pedig 1,17. Összevetve: a Blais-kutatás 5-ös skálát használó amerikai férfi panel válaszai a morális kockázatokra 0,81-es szórást mutattak, vegyes mintára azonban nem közöltek adatot.³⁰ A német SOEP-kutatás válaszainak szórása az általános lakossági kockázati attitűdre 2,23-as, a vállalkozókra 2,12-es, míg a Bundestag képviselőire 1,68-as értéket mutatott, 10-es skála használata mellett.³¹ A magyar képviselők tehát alacsony szórás mellett, korra, nemre tekintet nélkül, meglehetősen egységes véleményt sugallva erős kockázatkerülő magatartásukról nyilatkoztak a felmérés során minden felvetett etikai kérdésben.

ÖSSZEFOGLALÁS

A magyar parlamenti képviselők körében végzett felmérés morális kérdésekben a vártnál lényegesen erősebb kockázatkerülést mutatott ki. Látható, hogy az etikai kockázatokot a válaszadók igen magasnak ítélték, az állításokban megfogalmazott kockáza-

tokat rendre nagyon kockázatosként vagy jelentős kockázattal bíróként jelölték meg, amely a hétfokozatú Likert-skálán kérdéstől függően átlagosan 5-ös és 6-os értéket eredményezett. A racionális megfontolást bizonyítja, hogy a magas kockázati értékeknek megfelelően a saját kockázatvállalásuk valószínűségét alacsonyra tették, nagyon valószínűtlen vagy elég valószínűtlen besorolással, azaz a hétfokozatú skálán 1-es vagy 2-es értékkel jelölve. Ezek az eredmények nem támasztják alá a politikusok morális inkompetenciájával kapcsolatos előítéleteket, és a hatalmi pozícióval együtt járó túlzott magabiztosságra, illetve a súlyos észlelési torzulásokra vonatkozóan korábban ismertetett véleményeket sem. Ellentétesek a politikusok megítélésére vonatkozó általános sztereotípiákkal is.

Elfogadva a kutatásban használt kérdőívben morális önértékelést adók válaszadásának és a valóságos viselkedésnek az összefüggését vizsgáló kutatás eredményét, a magyar képviselőket a vizsgált etikai kérdésekben kifejezetten kockázatkerülő magatartás jellemzi. Ugyanakkor vizsgálandó, vajon mi okozza a magyar politikusok önbevallása, a vélelmezett átlagos kockázatkerülésük, valamint a témához kapcsolódóan ismertté vált és a sajtóban általában részletesen tárgyalt normaszegések száma, illetve a politikusi morállal kapcsolatos közvélekedés közti szakadékok.

Fontos kiemelni, hogy a morális megfontolásoknak csak a DOSPERT-kutatásban szereplő vonatkozásai szerepeltek a kérdéssorban, így a politikusokkal szemben leggyakrabban megfogalmazott, a figyelem középpontjában álló, súlyosan negatív hatásúnak tartott korrupciós kockázatra vonatkozóan a kérdéssor nem tartalmazott kérdést. Hasonlóan nem térnek ki az etikai állítások kifejezetten jelentős anyagi haszonnal kecsegtető esetekre; a haszon kérdése csak a vizsgálat pénzügyi kockázatvállalásokat vizsgáló részében jelenik meg. A kapott eredmények tehát nem bizonyítják, hogy a lehetséges haszonban mért tét növelése például nem zökkentené ki a válaszadókat az erősen kockázatkerülő viselkedésükből.

Az eredmények nem mutattak sem a nemre, sem az életkorra vonatkozóan ismertetett, más vizsgálatokban kimutatott szoros korrelációt a kockázati attitűddel. Ugyanakkor egybecsengenek azon kutatási eredményekkel, ahol egyes szakmák képviselőinek a szakmaválasztása és a szakmai magatartásminták felülírják, elnyomják az előbb említett demográfiai jellemzőket. Tehát a politikai pálya esetén is erősebb lehet a személyiségnek, az elvárt viselkedésmintáknak vagy más tényezőknek a hatása a kockázati magatartásra, mint a nemnek vagy az életkornak. Ebből következően a morális kockázati magatartást illetően éppúgy irreleváns a sokat emlegetett női kvótáról szóló diskurzus, mint a képviselőház fiatalításának igénye vagy életkori felső határ bevezetése.

Az eredmények igazolták a várakozást, amely a homogén mintából adódóan alacsony szórást illeti, a szórás a valószínűségek esetén sehol sem haladta meg a 1,5-es értéket, sőt a plágiummal kapcsolatban 0,8 volt, ami lényegében egybecsengő véleményt jelent. A kockázatok értékelése ennél némileg magasabb, de jellemzően 1,8-nál alacsonyabb szórást mutatott.

Jelen kutatás a Blais és társai által megalkotott DOSPERT-módszert alkalmazta, és a területspecifikus kockázati magatartásra vonatkozó nézőpontot követve itt csak a

morális attitűdre vonatkozó kérdésekkel foglalkozott, és kizárólag a magyar mintát értékelte. További következtetések levonására ad lehetőséget a felmérés pénzügyi, valamint szociális paneljének kérdéseire adott válaszok elemzése, ezek korrelációja és a külföldi parlamenti képviselők válaszaival való összevetés.

JEGYZETEK

- ¹ Thomas Dohmen et al.: *Individual Risk Attitudes: Measurement, Determinants and Behavioral Consequences*. Journal of the European Economic Association, Vol. 9, No. 3., June 2011, 522–550. o.
- ² Ulbert József–Csanaky András: *Kockázatészlelés és kockázati magatartás*. Közgazdasági Szemle, 2004/3., 235–258. o.
- ³ Sylvia Beyer: *The Effects of Gender, Dysphoria, and Performance Feedback on the Accuracy of Self-Evaluations*. Sex Roles, Vol. 47, No. 9., 2002, 453–464. o.; Elke U. Weber–Ann-Renée Blais–Nancy E. Betz: *A Domain-specific risk-attitude scale. Measuring risk perceptions and risk behaviors*, Journal of Behavioral Decision Making, Vol. 15, No. 4., 2002, 263–290. o.
- ⁴ Kris Hardies et al.: *Male and Female Auditors' Overconfidence*. Working Paper, Vakgroep ACCO, Vrije Universiteit, Brussel, 2009.
- ⁵ Moritz Heß et al.: *Sind Politiker risikofreudiger als das Volk? Eine empirische Studie zu Mitgliedern des Deutschen Bundestag*. SOEP The German Socio-Economic Panel Study at DIW, Berlin, 545/2013, 1–33. o.; Faragó Klára–Radnóti István: *A személyiségjegyek befolyása a vállalkozói kockázattalálásra*. Pszichológia, 2010/2., 111–141. o.
- ⁶ Michael Roszkowski–John E. Grable: *Evidence of lower risk tolerance among public sector employees in their personal financial matters*. Journal of Occupational and Organizational Psychology, Vol. 82, No. 2., 2009, 453–463. o.
- ⁷ Heß et al, i. m. 7. o.
- ⁸ Lásd például Dahlback, Zuckerman, R. McRae munkáit.
- ⁹ Lásd <http://geert-hofstede.com/hungary.html>.
- ¹⁰ Weber–Blais–Betz, i. m.; Ann-Renée Blais–Elke U. Weber: *A Domain-Specific Risk-Taking (DOSPERT) scale for adult populations*. Judgment and Decision Making, Vol. 1, No. 1., July 2006, 33–47. o.
- ¹¹ Susan Fiske–Beth Morling: *A sztereotípiázás a személyes kontrollmóttóum és a kapacitáskorlátok függvényében. A hatalom és a szorongás különös párosa*. Pszichológiai Tanulmányok XVII: A csoportok percepciója, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.
- ¹² Pl. Beyer, i. m.; A pénzügyi kockázatok esetében ezt nem lehet egyértelműen kijelenteni, a nőknél mért észlelési torzulások ugyanis a megnövelik kockázattalálást, a pénzügyi instrumentumokra vonatkozó megfontolások azonban jelen írásnak nem képezik tárgyát. Ulbert–Csanaky, i. m.
- ¹³ Ulbert–Csanaky, i. m.
- ¹⁴ Lásd pl. March és Shapira kutatásait.
- ¹⁵ Matthew V. Flinders: *The demonisation of politicians: moral panics, folk devils and MPs' expenses*. Contemporary Politics, Vol. 18, No. 1., March 2012, 1–17. o.
- ¹⁶ Margaret Levi–Laura Stocker: *Political Trust and Trustworthiness*. Annual Review of Political Science, Vol. 3, 2000, 475–507. o.
- ¹⁷ Kovács Zsuzsanna: *Láttelel a magyar demokráciáról*. Politikatudományi Szemle, 2007/2., 167. o.
- ¹⁸ Kis János: *Az erkölcsi minimum*. ÉS, 2002/52., 7. o.
- ¹⁹ Lásd pl. Dennis C. Mueller: *Public Choice III*. Cambridge University Press, New York, 2003; John Cullis–Phillip Jones: *Közpénzügyek és közösségi döntések*. Aula Kiadó, Budapest, 2003.
- ²⁰ Szántó Zoltán: *Kontraszlekció és erkölcsi kockázat a politikában*. Közgazdasági Szemle, 2009. június, 567. o.
- ²¹ Cindy D. Kam: *Risk Attitudes and Political Participation*. American Journal of Political Science, Vol. 56, No. 4., October 2012, 817–836. o.
- ²² Heß et al, i. m.; A vizsgálat szabadidős, társadalmi, befektetési, egészségügyi, karrierdöntésekre vonatkozott, morális kérdéseket nem tartalmazott.

- ²³ Az események, ahol a külföldi képviselők adatfelvétele történt, pl. Európa Tanács (ET) Közgyűlés, Strasbourg, 2013. szeptember 30. – október 4; Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ), Bécs, 2013. október 24–25.; Interparlamentáris Unió (IPU) Közgyűlése, Genf, 2013. október 7–9. A felmérésben részt vevő parlamenti képviselők nemzetisége: albán, andorrai, belga, bolgár, brit, finn, francia, ghánai, görög, horvát, ír, kenyai, lett, litván, monacói, német, olasz, osztrák, örmény, portugál, román, spanyol, svéd, szerb, szlovák, török és ukrán.
- ²⁴ Lásd http://hyg.hu/itthon/20100420_atlageletkor_parlament_valasztas.
- ²⁵ Weber et al, i. m.
- ²⁶ Blais–Weber, i. m.
- ²⁷ Liora Zimerman–Shaul Shalvi–Yoella Bereby-Meyer: *Self-reported ethical risk taking tendencies predict actual dishonesty*. Judgment and Decision Making, Vol. 9, No. 1., January 2014, 58–64. o.
- ²⁸ Weber et al, i. m. 273. o.
- ²⁹ Heß et al, i. m. 7. o.
- ³⁰ Weber et al, i. m. 273. o.
- ³¹ Heß et al, i. m. 7. o.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

- Robert Dehm–Berthold U. Wigger: *A principal-agent approach to a self-administered organization with an elected principal*. Public Choice, Vol. 140, 2009, 421–429. o.
- Daniel Kahneman–Amos Tversky: *Judgment under uncertainty. Heuristics and biases*. Science, 1974, 1124–1131. o.
- Daniel Kahneman: *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG, Budapest, 2013.